

Származási kategóriák és lemorzsolódás a középiskolában (1953–1962)

Somogyvári Lajos*

Az 1948 és 1962 között („a hosszú ötvenes években”, lásd Sáska, 2006) létező származási kategóriák rendszerével a magyar történelmi szakirodalom eddig főleg a felsőoktatásba való bejutás szempontjából foglalkozott (Huszár, 2005; Ladányi, 1995; Sáska, 2006; Takács, 2008). A kategóriák azonban alapvetően befolyásolták a középfokú oktatást is: a beiskolázás során a szelekció eszközeként, a kor szóhasználatában „a szociális összetétel javítása érdekében” a munkás – paraszt származású diákokat részesítették előnyben (pozitív diszkrimináció), illetve korlátozták az osztályidegen kategóriába tartozó gyermekek bekerülését (negatív diszkrimináció) a középiskolába. A származási kategóriák gyakorlata számtalanszor előbukkant még az iskolai előmenetel során (értékelésnél, fegyelmi intézkedéseknél, társadalmi ösztöndíjak odaítélésénél stb.), majd a képzés lezárulásával, a továbbtanuláskor szintén felmerült a származás kérdése, a középiskola által adott ajánlások formájában. A kategóriák változatos (és egyáltalán nem következetes) alkalmazása egyfajta előzetes, mesterséges lemorzsolódást eredményezett a középiskolai- és főiskolai-, egyetemi felvételiknél. Tanulmányom a származási kategóriák sokszínű használatát elemzi az 1953 és 1962 közötti időszakot vizsgálva, egy vidéki gimnázium és szakközépiskola gyakorlatában. Az írás változatos forrásanyagokon alapul: az iskolai irattári dokumentumok (jelentések, naplók, anyakönyvek) mellett figyelembe vettem a megyei és országos oktatásirányítás által kiadott utasításokat, rendeleteket – a központi direktívák összevetése a helyi megvalósulással érdekes tanulságokat eredményezett. A kutatás során személyes visszaemlékezéseket, a járási pártbizottságok által írt ajánlásokat és beiskolázási jelentéseket, továbbá központi párthatározatokat is felhasználtam.

Kulcsszavak: oktatástörténet, származási kategóriák, lemorzsolódás, szocialista pedagógia, társadalmi egyenlőtlenség

Bevezetés

A totalitárius rendszerek egyik fontos jellemzője, hogy szeretik kontroll alatt tartani az elitbe jutás csatornáit, ebben a felfogásban az oktatási rendszer egyik fontos feladata a megfelelő vezetői réteg kinevelése lesz. Ezzel párhuzamosan kerül sor a származás szerint való megkülönböztetésre, egy közös ellenségkép megkonstruálására – ennyiben rokonítható például az 1920-ban bevezetett numerus clausus a származási kategóriák rendszerével (Czigány, 1997), jóllehet más a felvázolt jövőkép, a kiválasztott és diszkreditált célcsoport, a mechanizmus azonban analóg. Az oktatásirányítás egy absztrakt ideológia nevében (a faji tisztaság és a keresztény dominancia biztosítása a húszas években; a tudás demokratizmusa, a munkás-paraszt rétegek gyermekeinek helyzetbe hozása a kiépülő kommunizmusban),¹ adminisztratív módszerekkel szabályozza a társadalmi mobilitás egyik lehetséges útját, a felsőoktatásba való bekerülést.

Az iskolarendszer, mint a társadalmi újratermelés központi mechanizmusa mindig is a politikai akaratok központjában állt. A 20. század két meghatározó magyarországi politikai rendszerének (az 1920-as évek kereszténynemzeti kurzusának és az 1948 utáni államszocializmusnak) az iskoláztatásról és szelekcióról szóló diskurzusa

* Pannon Egyetem, Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar, Tanárképző Központ, egyetemi tanársegéd, e-mail cím: somogyvari.lajos@mftk.uni-pannon.hu

1. Sáska Géza már idézett tanulmányában ezt hívja a társadalmi egyenlőség megvalósítására tett kísérletnek.

hasznos érvekkel operált. A tanulmányi versenyben hátránnyal induló társadalmi csoportot kitüntetett, vezető szerepe miatt szükséges és igazságos támogatni ezen nézetek szerint, hogy egy új értelmiségi réteget hozzanak létre. A szocialista korszak származási kategóriáinak rendszere azonban ellentmondásos hatásokat eredményezett (hasonlóan a numerus clausushoz), ezért többször is módosították a gyakorlaton, majd elvileg megszüntették a kategóriákat.²

Tanulmányom nem a származási kategóriák történetét kívánja leírni, sokkal inkább annak helyi megvalósulását és hétköznapi gyakorlatát, ennyiben módszerem rokonítható a mikrotörténet, vagy az Alltagsgeschichte által felvázolt történelemfelfogással. A kutatás határait a forrásanyag és a téma szabja meg: a Somogy megyében található Tabi Állami Általános Gimnáziumot 1953-ban alapították, majd 1960-ban kísérleti Mezőgazdasági Gépszerelő Szakközépiskolával bővítették. A származási kategóriák megjelenési formáit a két intézménytípus esetében vizsgálom, egészen 1962-ig, amikor az MSZMP VIII. kongresszusa felszámolta a származás szerinti kategorizálást (*Ságvári és Vass, 1973. 587–588.*), majd a következő évben a pártvezetés határozatba is foglalta a megszüntetésből fakadó feladatokat (*Vass, 1978. 14–18.*). Valójában a kategorizálás az 1980-as évekig megmaradt, csak más formában érvényesült, mint azt majd a befejezésben láthatjuk.

Fontos megemlíteni az oktatástörténeti leírást megtermékenyítő szociológiai módszer (például: *Nagy, 2012*) hatását a származási kategóriák és a szelekció kérdésköréhez tartozó elméleti háttér felvázolásakor. A társadalmi rétegzettség és a továbbtanulás kapcsolatának vizsgálatáról (ilyenek például a mobilitáskutatások), az oktatási döntések meghozataláról több elmélet is született (ezek összefoglalása: *Bukodi, 1999*); a statisztikák és a szociális besorolás alapjául szolgáló fogalmak (osztály, réteg, csoport stb.) szintén többször változtak a köznapi, illetve tudományos diskurzusokban (*Bukodi, Altorjai és Tallér, 2006. 735–737.*). *Ladányi János* a magyar felsőoktatás összetételének változásait vizsgálva ezeket a hosszú távú trendeket mutatta meg (1994). Ennek a tágabb (szociológiai) kontextusnak a kiegészítése jelen dolgozat, adalékokat nyújt arról, hogyan működött a valóságban a szelekció és a lemorzsolódás a középiskolában.

A származási kategóriák jogi háttere

Kiinduló hipotézisem szerint a származási kategóriák nagy hatást gyakoroltak a középfokú iskoláztatásra – ennek a hatásnak jogi szabályozása és informális vonatkozásai egyaránt voltak. Az egyes esetekben változó mértékben érvényesültek a különböző szempontok, az egzaktnak szánt kategóriák valójában nagyfokú rugalmasságot tettek lehetővé. A kérdésnek az informális oldalát a legnehezebb megközelíteni, hiszen ennek nem maradt/nem maradhatott nyoma az írott forrásokban – a szóbeli visszaemlékezések, illetve a szabályoktól való eltérésekből kikövetkeztethető történések segíthetnek megérteni a besorolás gyakorlatát.

A tárgyalt időszakra (1953–1962) vonatkozóan négy dokumentum alapján tekintem át a kategóriák alakulását. *Jóboru Magda* miniszterhelyettes 1954. március 25-én valamennyi megyei és városi VB oktatási osztályvezetőjének és a középiskolák igazgatójának megküldte az utasítást a származás megállapításáról,³ ami ettől a tanévtől a továbbtanulást szabályozta és rendeletben is megjelent.⁴ A szülő (eltartó) 1945 előtti és utáni foglalkozását egyaránt figyelembe kellett venni, ami alól két kivétel volt: „A termelőségvetkezében dolgozó parasztokat a

2. A folyamathoz bővebben: *Takács, 2008. 22–97.*

3. *Egyetemi és főiskolai tanulásra jelentkező tanulók származásának megállapítása.* 1954. március 25. Oktatásügyi Minisztérium, 129/1954, Rudnay Gyula Középiskola Irattára (a továbbiakban: RGYKI), 48/1954.

4. *Oktatásügyi Minisztérium 847/853-68/1954. VIII. sz. rendelete.* RGYKI, 33/1956. A rendelet szövegében egyébként már nem esik szó az egyetemi vagy főiskolai felvételiokról.

„Dolgozó paraszt” kategóriába soroljuk, tekintet nélkül felszabadulás előtti foglalkozásukra. „Egyéb” kategóriába kerülnek azonban a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben dolgozó volt önálló kisiparosok” (*Oktatásügyi Minisztérium 847/853-68/1954. VIII. sz. rendelete*. RGYKI, 33/1956.). Mindkét kitétel a szövetkezetesítés hatékonyságát segíthette, hiszen a TSZ-be való belépés biztosíthatta később a gyermek továbbtanulását, az 1945 előtti foglalkozás „eltörlését”, ugyanakkor a második eset az önálló kisiparosok, a „maszekok” ellen továbbélő negatív előítéletet tükrözte. A többi esetben az 1945 előtti foglalkozás volt az irányadó, a továbbiakban hat kategóriát állapít meg az irat – zárójelben adom meg a beírási naplókban és anyakönyvekben a kategóriának megfelelő bejegyzéseket:

1. Munkás (M): A mezőgazdasági és ipari üzemekben fizikai munkát végző dolgozók tartoztak ide – a bér-munkások, szakmunkások és alkalmi munkások, továbbá a kisegítő személyzet egyaránt, valamint a maximum 1 kataszteri holddal rendelkezők.
2. Dolgozó paraszt (Dp): az 1-től 25 holdig terjedő birtokos parasztokat sorolták be dolgozó parasztnak, ha a kataszteri tiszta jövedelem nem érte el a 350 aranykoronát. Állandó idegen munkaerő alkalmazása esetén az illető kuláknak minősült.
3. Értelmiség (É): egyetemi/főiskolai végzettségűeket, tanítókat, művészeket, írókat és újságírókat sorol itt fel az irat; továbbá az alkalmazottat foglalkoztató mérnököket, orvosokat, ügyvédeket, gyógyszerészeket. Ha nem a végzettségének megfelelő munkakörben helyezkedett el a szülő (pl. fizikai munkát végzett), akkor annak megfelelően kellett besorolni.
4. Alkalmazott (Alk vagy A): a nem fizikai munkát végző alkalmazottak közé tartoztak a tisztviselők, technikusok, művezetők, a honvédség, rendőrség állományai, az egészségügyi dolgozók, továbbá a kereskedelmi és közlekedési szolgálatot teljesítők.
5. Egyéb (E): kisiparosok, kiskereskedők (egy alkalmazottal) voltak a kategória tagjai, valamint azok az egyházi személyek, akik nem estek az X kategóriába.
6. X: a rendszer ellenségeit gyűjtötték egybe itt: a volt földbirtokosokat, arisztokratákat, gyár- és üzemtulajdonosokat, gazdag parasztokat, az 1945 előtt vezető állást betöltőket, a rendőrség és katonaság volt tisztjeit (ha már nem teljesítenek szolgálatot!) és a csendőröket. A politikai okokból B-listázott és elítélt emberek, az egyéb kategóriába nem sorolt egyházi személyek tartoztak még ide, valamint a több alkalmazottat foglalkoztatók. A múltban üzemmel, szanatóriummal rendelkező, de az ötvenes években már vezető beosztású orvosok, ügyvédek, mérnökök gyermekei az X kategóriába tartoztak, de mivel a szocializmus építését segítette a szülő szakképzettsége, ezért az ilyen tanulók más elbánásban részesültek. Az egynél több alkalmazottat foglalkoztató kisiparosok és kiskereskedők gyermekei, valamint a több segéddel rendelkező kereskedők és ipari kapitalisták (a tőkés szektor) gyermekei között szintén különbséget kellett tenni politikailag.

A rendszer bonyolult volt és természeténél fogva sok kérdéses eset merült fel, hiszen a kategóriák nem fedték le a teljes foglalkoztatás-szerkezetet. Több példát is felsorolt a minisztériumi dokumentum a kategóriákhoz, de a kivételek és a szakmájukat változtatók mind-mind lehetővé tették a több lehetőséget magában rejtő elbírálást. A későbbiekben látni fogjuk, hogy a helyi gyakorlatban mennyire rugalmasan kezelték a látszólag objektív kategorizálást.

Az 1956-os forradalom után némileg módosult a származási kategorizálás: 1957. március 14-én készült előterjesztés a Művelődésügyi Minisztériumban a kérdésről.⁵ Az iratot egyébként az a *Kónya Albert* írta alá, akinek ekkorra már megrendült a helyzete a minisztériumban, 1957. április 2-án fel is mentették tisztségéből „ingadozása és bizonytalansága” miatt⁶ – a személyi javaslat itt eufemisztikusan *Kónyának* az 1956-os *Nagy Imre*-kormányban betöltött szerepére és az utána hozott rendelkezéseire (például a hittanoktatás liberalizálására) utalhat. Az oktatásirányítás nagymértékben lecserélődött 1957 tavaszán, országos és helyi szinten egyaránt⁷ – ez zavart okozhatott az iskolai életben, ami az 1957–58-as tanév nem következetes kategorizálásainál is jelentkezett. Visszatérve az előterjesztésre: egyetlen különbség van a korábbi rendszerhez képest, ez pedig a szülő/eltartó „felszabadulás előtti” foglalkozásának konkrét időponthoz, az 1938-as évhez kötése volt. Ezzel egy már meglévő iskolai gyakorlatot szentesített az irat, jóllehet néhány oldallal odébb már megállapította a szerző, hogy ezt túlhaladta az idő és lassan anakronisztikussá válik. Ennek érdekében azt a megszorítást vezették be, hogy a fő szempont a tanuló életének utolsó kétharmada – ez alapján kellett megállapítani a származást. Újabb kivételt jelentett be egy 1957 nyarán keletkezett utasítás,⁸ ami az 1956-os „ellenforradalmi támadás leverésében (...) hősi halált halt” karhatalmisták és munkásörök gyermekeinek biztosított elsőbbséget a közép- és felsőiskolai felvételnél. Így nézett ki tehát az a rendszer, amit az ötvenes években figyelembe kellett venni a középiskoláknak a beiskolázásnál és a tanulók besorolásánál – ezek elemzése következik a további részben.

Felvétel a középiskolába

Külső-Somogy központi településeként Tab a II. világháborúig városi rangú járási székhely volt – 1946-ban, a közigazgatás átalakításával nagyközséggé vált (*Bolevác*, 1989). A világháborús veszteség után az ötvenes években nőtt a népesség, 1949-ben még 3960 fő lakott a községben, 1960-ban már 4265 volt a lakosságszám. A foglalkozás szerinti megoszlást tekintve Tab eltért a környezetétől.

Az 1949-es adatok szerint a járásban mindenhol a mezőgazdaság dominált a kereső lakosság körében (60-80 százalék között), ezzel szemben Tabon mindössze 38,4 százalék helyezkedett el az agrár-szektorban, az iparban pedig 30,9 százalék. A fennmaradó keresők a kereskedelmi-banki ágazat (7 százalék), a közszolgáltatás (7,6 százalék), a közlekedés (2,6 százalék) foglalkozási főcsoportjaiban helyezkedtek el; a be nem sorolt és fel nem tüntetett 13-14 százaléknyi dolgozó népesség pedig valószínűleg az egyéb kategóriába sorolt vagy értelmiségi lehetett (1949. évi népszámlálás..., 1950. 388–389.). A tények elemzésénél azt is figyelembe kell venni, hogy a világháború előtt jelentős számú zsidó népesség élt a településen, ami rányomta a bélyegét a későbbi foglalkozási szerkezetre is, jóllehet 1945 után már csak néhány zsidó család szerepelt a nyilvántartásokban.

Az elkövetkező években átalakult a foglalkozási szerkezet és a népszámlálási kategorizálás: az 1960-as adatok szerint a tabi lakosságnak mindössze 30,2 százaléka volt a mezőgazdaságban (ennek egyik oka a tévesítés

5. *Az egyetemi és főiskolai iskoláztatás problémái*. 1957. március 14. Művelődésügyi Minisztérium, MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztály, 1957. 288-22. f. 4. o. e. 11–16. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL).

6. *Javaslat az Intéző Bizottsághoz a Művelődésügyi Minisztérium vezető funkcióinak betöltésére*. 1957. április 2. MSZMP PB, 1957. 288 – 5. f. 5/20. o. e. 2. oldal, MOL.

7. A tabi gimnáziumból 1957 tavaszán népgazdasági (politikai) érdekből helyezték át *Englert Antalt*, *Pohner Kálmárt* (*Pohner* esetében tévedhetett az idézett irat, mert őt az általános iskolából küldték el), *az óvodából és az általános iskolából pedig Hámori Terézt és Péterfi* (helyesen: *Péterffy*) *Józsefet* (*Varga*, 1994. 68–69.), 1957 őszén az igazgatónak, dr. *Almásy Györgynek* kellett távoznia. *Hammer Károly* egykori diák visszaemlékezése szerint ugyanebben az évben távozott dr. *Varga László* nyelvtanár és 1956-ban disszidált *Tóth Sándor* testnevelő.

8. *Hősi halált halt karhatalmisták, munkásörök gyermekeinek felvétele a középiskolákba*. 1957. július 27. Művelődésügyi Minisztérium, 151/1957. RGyKI, 269/1957.

befejezése lehetett, aminek eredményeként sok egyéni gazda foglalkozást váltott), egyéb népgazdasági ágakban 28,5, az iparban 19,3, a kereskedelemben pedig 10,2 százalék dolgozott. Figyelemre méltó az egyéb kategória kimagasló aránya, az 1960-as népszámlálás idején jellemzően a közlekedés, szolgáltatás és közszolgálat szakmáit sorolták ide (1960. évi népszámlálás..., 1962. 42., 46–47., 106–107.); ezek a társadalmi rétegek pedig hagyományosan érdekeltek voltak gyermekeik középfokú taníttatásában, az oktatásba való befektetésben.

Az 1953-ban megindult Tabi Állami Általános Gimnázium a kortárs közvélemény szemében a városi státusz visszaszerzése felé vezető út egyik fontos állomásaként értékelődött, az új intézmény megindításának kezdeményezője a Megyei Tanács Oktatási Osztálya volt (Iby, 1953). A statisztikák szerint az első induló osztály – ami 41 főből állt – társadalmi származás szerinti összetétele így alakult:

- munkás – 9
- dolgozó paraszt – 20
- értelmiségi – 2
- egyéb – 10 (Irányi, 1992–1993).

A tanulókról vezetett származási kategóriák nem tükrözték Tabi foglalkozási szerkezetét, hiszen a tanulók majdnem fele dolgozó paraszt minősítést kapott, ugyanakkor a munkás származású diákok aránya jóval alacsonyabb volt a vártnál. Ennek oka a beiskolázás jellege lehetett: a diákok többsége (29 fő) bejáró volt és a környező falvakból érkezett. Az 1955–56-os tanévre jelentkezésnél még jobban romlott az oktatásirányítás szempontjából a gimnazisták társadalmi besorolása, a Járási Tanács Oktatási Osztálya meg is róttá az iskolát, amiért a „tanulók jelentkezése nem kielégítő. (...) kevés munkás és paraszt származású tanuló jelentkezett”.⁹ Az új igazgató, dr. Almásy György 1957-ben már kedvező szociális összetételről számolhatott be, az ekkor felvett első osztály származás szerinti megoszlása a következő volt: 21 munkás, 12 dolgozó paraszt, 5 értelmiségi, 7 egyéb.¹⁰ A külső elvárásoknak megfelelő eredmény a származási besorolás flexibilitásának is köszönhető, amit egy későbbi fejezetben fogok megvizsgálni.

1960 elején újabb utasítást adott ki a Művelődésügyi Minisztérium,¹¹ ami az 1959-es utasításokat erősítette meg és egészítette ki: „Arra kell törekedni, hogy az előző tanévhez viszonyítva tovább növekedjék az I. osztályba felvett munkás és dolgozó paraszt származású tanulók számaránya. Nagy gondot kell fordítani a gimnáziumok szociális összetételének további javítására. A mezőgazdaság szocialista átszervezésével kapcsolatban szorgalmazni kell a termelősövetkezetekben, állami gazdaságokban dolgozó parasztság gyermekeinek továbbtanulását...” (Kiemelés az eredetiben.)

A következő tanév elejének iskolai jelentése megközelítőleg az 1953-ban induló osztály összetételét ismételte meg – a beiratkozott tanulók „20,4%-a munkás, 53,4% paraszt származású”, a többi kategóriáról (egyéb, értelmiségi, alkalmazott) nem esett szó a forrásban.¹²

9. Beiskolázás. 1955. május 12. Járási Tanács VB Oktatási Osztálya, 847-13-1/1955. RGyKI, 67/1955.

10. Beiskolázás. 1957. június 8. RGyKI 241/1957.

11. 1960–61. évi iskoláztatási utasítás. 1960. március 1. Somogy Megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztálya, 22076-21/1960. RGyKI, 164/1959-60.

12. A tabi gimnázium tanéveleji értékelő jelentése. 1960. szeptember 21. RGyKI, iktatás nélkül.

Tanév	Munkás	Dolgozó paraszt	Értelmiségi	Egyéb	
1953–54.		9	20	2	10
1957–58.		21	12	5	7
1960–61.		6	17	n. a.	n. a.

1. Táblázat: A gimnáziumi osztályok társadalmi összetételének változása (saját kutatás)

Osztályidegen, X-kategóriás említése csak két esetben fordult elő az iratanyagban – feltételezhető, hogy több, gimnáziumba jelentkező X-es is lehetett, de róluk nem maradt fenn külön feljegyzés. Őket vagy indoklás nélkül/helyhiányra hivatkozva utasíthattak el (rengeteg olyan irat maradt meg, ami csak egyszerű elutasítást tartalmaz – feltételezhető, hogy ezek között is akadhettek ilyenek), vagy egy másik kategóriába soroltak, hogy felvehessék az iskolába.¹³ Az első X-es eset jól ismert a helyi közösségben, az iskola évkönyvében is megjelent 2003-ban: *Takács Ilona* 1954-ben jelentkezett a Tabi Állami Általános Gimnáziumba, de nem vették fel. Visszaemlékezésében így mesélte ennek okait: „Elutasításom oka az volt, hogy édesapámat kuláknak nyilvánították, ezért nem lehettem középiskolás. Két év elteltével vettek fel, mint magántanulót, egy év alatt végeztem el az első és második osztályt. Harmadik és negyedik osztályban már nappali tagozatos lehettem.” *Takács Ilona* kintartását és szorgalmát igazolja, hogy ilyen „háttérrel” el tudta végezni a pécsi tanárképző főiskolát: a sors iróniája, hogy ezután „népgazdasági érdekből” a tabi középiskolába helyezték tanítani, ahol nyugdíjazásáig dolgozott (*Bereczk, Frányó, Irányi és Máj, 2003. 61–62.*). A másik, származásra hivatkozó elutasítást név nélkül ismertetem;¹⁴ a Somogy Megyei Tanács leirata 1959. augusztusában egy X-es leánytanulónak csak egy év termelőmunka után engedélyezte a felvételt az általános gimnáziumba.¹⁵ A későbbi névsorokban nem találtam meg a jelentkező nevét, további sorsa ismeretlen.

Az 1960. szeptember 1-jén meginduló, kísérleti Mezőgazdasági Gépszerelő Szakközépiskola a járás sajátosságaihoz igazodva bővítette a tabi középiskola képzési profilját. Több, mint kétszeres túljelentkezés volt az első osztályba (90 tanulóból 40-et vettek fel, lásd: *L. I., 1960*), a felvételi bizottság az általános iskolai tanulmányi eredményeket és a politikai megbízhatóságot vette alapul az elbírálás során.¹⁶ Nem volt személyes elbeszélgetés, a „*politicus clausus*” (a kifejezéshez lásd: *Valuch, 2006. 622.*) igazolását a járási pártbizottságok ajánlólevelei biztosították. A következő, 1961–1962-es tanév jelentkezési anyagában maradtak fenn ilyen ajánlások, ezek alapján rekonstruálni lehet a jelentkezés rendjét.

Öt járási pártbizottság küldött véleményezéseket (Barcs, Csurgó, Fonyód, Kaposvár, Marcali),¹⁷ Csurgó kivételével valamennyi pártszerv az igazgató megkeresésére nyújtott tájékoztatást a jelentkezett tanulókról. 40 főből négy felvételét nem javasolták „szüleik multbeli és jelenlegi magatartása miatt” – ezt a szempontot nem

13. A téma forrásokban egyébként erősen hiányos, lásd: *Nagy, 2015.*

14. Csak azokat az eseteket ismertetem névvel, amelyek már megjelentek nyomtatásban.

15. *X-es tanulók felvétele.* 1959. augusztus 31., Somogy Megye Tanácsa VB Művelődésügyi Osztálya, 22737-137/1959. szám. RGyKI, 10/1959-60.

16. *Hegedűs Miklós* szóbeli közlése – ő az első osztályba felvett tanulók egyike volt, később az intézmény igazgatóhelyettese lett.

17. MSZMP Járási Bizottsága, Barcs, 1961. március 28.; MSZMP Járási Végrehajtóbizottsága, Csurgó, 1961. április 29.; MSZMP Járási Pártbizottsága, Fonyód, 1961. március 27.; MSZMP Járási Bizottsága, Kaposvár, 1961. március 30.; MSZMP Járási Bizottsága, Marcali, 1961. április 6. RGyKI, 420/1961.

részletezte az illetékes. Az elfogadásra javasolt gyerekeknél általában a szülők foglalkozását említették meg a dokumentumok (legtöbbjük nem meglepő módon TSZ-dolgozó volt), illetve azok nem kifogásolható erkölcsi-politikai magatartását, esetleges párttagságát vagy funkcióját sorolták fel. A járási pártbizottságok ajánlásai néhol kitérnek az eltartó 1956-os események idején tanúsított (általában passzív) viselkedésére, 1945 előtti foglalkozására, sorrendet is felállítanak a területükről jelentkező tanulók felvételét illetően. Néhol érdekes „kiszólásokat” is találhatunk: „Nagyszülei, akikkel együtt élnek, igen vallásosak, erre kényszerítették a gyereket is, bár részéről ez nem tapasztalható. Szülei erkölcsi és politikai magatartása nem esik kifogás alá. (...) felvételét javasoljuk”. Az ajánlásokat négy esetben a járási első titkár, egy esetben az agit.-prop. osztályvezető írta alá, ami jelzi a középiskolai felvételi súlyát is.

Származási kategóriák a középiskolai gyakorlatban

A kategóriák nemcsak a középiskolai felvételt határozták meg, hanem a további középiskolai előmenetelre is hatással voltak. Az ötvenes évek lemorzsolódás elleni harca főleg az egyetemeken és a főiskolákon közismert (Donáth, 2008; Kardos, 2003; Sáska, 2006), – a nagy számban bekerült munkás és paraszt származású fiatalok jelentős része ugyanis kimaradt az intézményekből, mert nem tudták teljesíteni a követelményeket – de a kampány a középiskolákat is érintette. A felsőoktatással kapcsolatban a probléma már 1949-ben artikulálódott, amikor először kerültek be tömegesen a „munkáskáderek” a képzőhelyekre. Az MDP Titkársága a reakció támadásának tulajdonította a tanulmányi túlterhelést, „amely elsősorban a gyengébb előműveltséggel rendelkező munkás-diákok ellen irányul”.¹⁸ A későbbiekben többször felmerült még a kérdés, az MDP KV 1950. március 29-i határozata a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium szabotázs-tevékenységét tette felelőssé a nagyszámú bukáért, mely főleg a munkás és paraszti származású diákokat sújtotta – a közép- és felsőoktatásban egyaránt (Kardos, 2003. 75.).

A járás közoktatási helyzetéről készített 1955-ös feljegyzés¹⁹ szintén erre a problémára hivatkozik, a „Tanulmányi helyzet alakulása” című fejezet így kezdődik: „Az 1954–55-ös tanév fő célkitűzése volt (...) a munkás és paraszt származású tanulók tanulmányi eredményének emelése, valamint a politikai erkölcsi nevelés megjavítása iskoláinkban. Nevelőink a tanév első felében nem tettek meg mindent ezek célok megvalósításáért. Pártunk Központi Vezetőségének márciusi határozata²⁰ élesen felvetette ezeket a hiányosságokat és a határozat megjelenése óta bizonyos mértékű javulás mutatkozott. Pedagógusaink nagyobb mértékben keresték fel a munkás és paraszt származású tanulókat és kérték a szülők segítségét a tanulmányi eredmény megjavításához.”

A jelentés beismeri, hogy ezek a családlátogatások nem sok eredménnyel jártak, mert a paraszt szülők nem adták meg a szükséges segítséget – amit nem is lehet csodálni, hiszen a többségében hat elemi végzett szülőknek nem volt elegendő tudásuk ehhez, munkájuk mellett pedig erre már nem jutott idejük és energiájuk. Ezt követően a pedagógusokra terheli a felelősséget a Járási Oktatási Osztály, mert „pesszimista felfogás uralkodott” el egy részüknél a sikertelenség miatt és nem tettek meg mindent a korrepetálás sikeréért. A dilemma minden nevelő számára megfogalmazódott. Vagy a követelményekből és a szakmaiságból engedtek, így javítva a statisztikákon, vagy ugyanolyan mércével mérték a munkás, paraszt származású gyerekeket, mint az egyéb, értel-

18. *Jelentés és javaslat az egyetemeinken mutatkozó lemorzsolódás leküzdésére.* 1949. december 21. MDP Titkárság, 276. f. 54. cs. 78. ó. e. MOL.

19. *Járási közoktatási helyzete.* 1955. augusztus 24. Járási Tanács VB Oktatási Osztálya, Tab. RGyKI, 183/1955.

20. Valószínűleg az 1955. március 2-4-i határozatra történik itt utalás, amelyben az újra megerősödő rákosista vezetés jobboldali elhajlasként ítélte el a Nagy Imre-féle pártvonalat. (Habuda, Izsák, Rákosi, Székely és T. Varga, 1998. 331–344.)

miségi vagy alkalmazott kategóriába tartozó tanulókat – ennek viszont rosszabb tanulmányi eredmény és politikai nyomásgyakorlás lett a következménye.

A hatvanas évek elejének munkatervre vonatkozó minisztériumi utasítása²¹ figyelemre méltó hasonlóságot mutat az ötvenes évek közepének megállapításaival. Újra előkerül a munkás- és paraszt fiatalok „intenzív tanulmányi segítése”, a szülők nevelése a szülői értekezletek és egyéb események felhasználásával, valamint az iskola politikai, ideológiai és erkölcsi hatásának fokozása. Az iratok által sugallt szándék a két kiemelt kategóriába tartozó diákok irányában nyújtandó kivételezés volt, tehát nemcsak a felvételinél, hanem a tanulmányok további támogatásánál is jelentkezett a pozitív diszkrimináció. Az osztályozásnál, vizsgáztatásnál természetesen nem lehet kimutatni a források szintjén a párt és az oktatásirányítás intencióinak hatását, de ez a szempont mindenképpen befolyással lehetett a tanári gyakorlatra. *Hegedűs Miklós* szóbeli közlése is alátámasztja ezt: a vizsgabizottságokban is jelen volt egy tag a járási pártbizottságból, nemcsak a felvételi bizottságokban. A járástól érkező politikai tagnak döntési jogköre volt, amit rendszeresen gyakorolt is – a pedagógiai és politikai szempontok eltérése többször generált konfliktusokat az értékelésnél.

Az osztályzás mellett a fegyelmezés és jutalmazás rendszerének szintén része volt a származási kategóriák használata, amit egy negyedévi osztályfőnöki jelentés igazol.²² A három osztály munkáját elemző dokumentum valamennyi tantárgyból felsorolja az intőket, rovákat, valamint ezek származási kategória szerinti megoszlását, a dicsérek esetében nincsen feltüntetve a szociális összetétel. A jelentésben ki vannak emelve a munkás és dolgozó paraszt besorolásba tartozó tanulókra vonatkozó bejegyzések, illetve egyes tanulóknál (szintén ezekben a kategóriákban) fokozottabb ellenőrzést tartottak szükségesnek az osztályfőnökök, hogy buzdítsák őket, valamint elősegítették internátusi elhelyezésüket. A fegyelmező intézkedések száma rendkívül magas volt: a 103 tanulóból 49 kapott rovét vagy intőt, az összlétszám majdnem fele. 31 tanulónak orosz nyelvből írtak be, ez volt az a tantárgy, amit leginkább szankcionáltak a tanárok, feltehetően azért, mert ezt tartották a legfontosabb tárgynak. Az intők és rovók 42 százalékát egyéb kategóriába tartozó, 36,5 százalékát dolgozó paraszt, 20,3 százalékát munkás, 1,2 százalékát pedig értelmiségi tanuló kapta. Az egyéb kategória felülreprezentált az iskolai arányokhoz képest, úgy tűnik leginkább az ide tartozó diákokat érintette az iskolai fegyelmezés. Ahhoz, hogy magyarázatot találjunk erre, meg kell vizsgálni a besorolás sajátosságait, iskolai gyakorlatát – elemzésem ezzel zárul.

Négy, egymást követő gimnáziumi osztály tanulóit vizsgáltam meg ebből a szempontból – a beírási naplók és anyakönyvek segítségével²³ – az 1956 és 1959 közti időszakban (a hiányos forrásanyag miatt nem tudtam egy tanéven belül összehasonlítani a négy osztályt). Az elemzés nem törekszik teljességre, csak néhány jellemző példát szeretne kiragadni, így megmutatva a kategóriák rugalmasságát és változatos felhasználását. Minden tanuló neve mellett ceruzás beírás látható, melyek a már ismertetett jelzésekkel (M, Dp, A/Alk, E, É) tanúskodnak a besorolásról, ami a szülő/eltartó aktuális és 1945 előtti foglalkozásán alapultak (ez utóbbi csak az anyakönyvekben szerepelt). Elvileg azt a foglalkozást kellett figyelembe venni az osztályfőnöknek, ami meghatározó volt a család és a diák számára (1957-től ezt a tanuló életének utolsó kétharmadára vonatkoztatták), de ez a kitétel számtalan formában került értelmezésre.

21. *Feladatok az 1960/61. tanév iskolai munkatervre előkészítésére.* 1960. március 3. Művelődésügyi Minisztérium, 12692/1960. II. RGyKI, 170/1959-60.

22. *Osztályfőnöki elemzés a negyedév eredményeiről.* 1955. december 8. RGyKI, iktatás nélkül.

23. *Áll. Általános Gimnázium Tab I. osztályának anyakönyve az 1956/57 iskolai évben; Áll. Általános Gimnázium Tab II. osztályának anyakönyve az 1956/57 iskolai évben; Áll. Általános Gimnázium Tab reál IV. osztályának osztályozónaplója az 1957/58-ik iskolai évben; Áll. Általános Gimnázium Tab reál II. osztályának osztályozónaplója az 1958/59-ik iskolai évben.* RGyKI.

A tanulók többsége dolgozó parasztnak minősült, ha a szülő foglalkozása helyén fm. (földműves), esetleg paraszt állt, márpedig a tabi járás tanulói zömmel ilyen származásúak voltak. Nem minden esetben szerepelt azonban ilyen esetben a nevek mellett a Dp. Egy esetben az édesapa 1945 előtt kereskedőként, a világháború után földművesként dolgozott, a tanuló pedig A (alkalmazott) jelzést kapott, holott a fennálló szabályok szerint az Egyéb kategóriába tartozott volna. A statisztika javítása lehetett itt a cél, mert az osztályban nagyon sok volt már az E bejegyzés. Ebben az osztályban egy volt csendőr (1945 után földműves) gyermeke E jelet kapott, pedig X-esnek kellett volna lennie, azaz ebben az esetben a pozitív kivételezés egy osztályidegen irányában nyilvánult meg, ma már ismeretlen okokból. Ugyanezt az E-t kapta egy régebben asztalosként, most már a földeken dolgozó édesapa lánya – ez viszont már megfelelt a szabályozásnak, hiszen a tsz-ben dolgozó volt önálló kisiparos automatikusan az E kategóriába került. A bejegyzéseknél nem szerepelt, hogy egyéni gazdákról vagy szövetkezeti dolgozókról van-e szó, lehetséges, hogy az eltérő minősítéseket ez is magyarázhatja. A besorolásnál az egyéni szívességek rendszere szintén szerepet játszott: kisebb ajándékokért (pl. sonka, disznóvágásból származó hús) kedvezőbb kategóriában szerepelhetett a tanuló.²⁴

A munkás tanulók megfelelő arányát akkor is biztosítani kellett, ha éppen a beiratkozók között kevés ilyen volt. Ekkor került sor olyan trükkökre, mint például annál a tanulónál, ahol üresen hagyták a szülő foglalkozását, a ceruzás bejegyzés (M) munkás származást állapít meg. *Hammer Károly* visszaemlékezése szerint viszont az édesapa önálló villanyszerelő (kisiparos) volt, tehát az Egyéb (E) kategóriába kellett volna sorolni a diákot. A Tabi KTSZ dolgozói hol M, hol E besorolást kaptak, a nem következetes gyakorlat egyedüli logikus magyarázata a követelményeknek való megfelelés lehetett.

Az üresen hagyott munkahelyi rubrika más esetben is előfordult: *Jakus Imre* szülő neve mellett nem szerepelt foglalkozás, holott az illető a helyi és a tágabb közösség elismert alakjának számított. 1950 és 1979 között ő volt a tabi evangélikus lelkész, több egyházi lapba (*Harangszó*, *Új Harangszó*, *Evangélikus Élet*, *Diakónia*), valamint a Somogyba is publikált, rendszeresen szerepelt az evangélikus novella-antológiákban, saját kötetei is voltak (*Jáni*, 2004. 257, 277.). Egyházi személyként Egyéb vagy X kategóriát kellett volna, hogy kapjon gyermeke, de a neve mellett É (értelmiségi) szerepelt – a szelektív kategorizálás gyakorlatáról van itt szó. A két foglalkozás közül (író, egyházi személy) azt választotta ki a beíró, ami kevesebb hátránnyal járt a tanuló számára.

A besorolás egyébként nem a beiratkozásakor történt meg, hanem az osztályfőnökök végezték el a napló kitöltésekor. A tanári döntések meghozatalánál az illető diák családjának kapcsolatrendszere, helyi ismertsége is számított (a már említett szívességi rendszeren kívül), továbbá a szorgalmas gyerekeket gyakran írták be kedvezőbb kategóriákba a pedagógusok, hogy az esetleges továbbtanulásukat elősegítsék.²⁵ Természetesen az osztályfőnökök személyes habitusán valószínűleg szintén sok múlott. Mindezek olyan tényezők, amelyek szubjektívek és nehezen kimutathatók.

Befejezés

A származási kategóriák változatos, rugalmas rendszere és gyakran változó gyakorlata nagymértékben befolyásolta a középiskolai életet a vizsgált időszakban. Az egymást kiegészítő írott és szóbeli források mozaikjából összeálló kép, az egyedi esetek sokfélesége igazolta a kutatás előfeltevéseit a jogi szabályozás gyakorlati flexibilitásáról. Az elemzés következő tanulsága volt az iskoláztatási jellemzők folytonossága az ötvenes évek első fele és a konszolidálódó Kádár-korszak között. Az igazi cezúrát nem az 1956-os forradalom jelentette, hanem a szár-

24. *Hegedűs Miklós* szóbeli közlése.

25. *Hegedűs Miklós* szóbeli közlése.

mazási kategóriák eltörlése 1962–63-ban (szintén 1963-ban vette le az ENSZ a magyar ügyet a napirendjéről az amnesztiának köszönhetően) – természetesen a munkás és paraszt származású tanulók fokozottabb segítésének igénye, jelszava a rendszerváltásig állandóan előbukkant, de már nem az addigi formában.

A hatvanas évek első felében gyökeresen átalakult az iskolarendszer, ezen belül a középfokú oktatás. A származási kategóriák eltörlésének hátterében ez is döntő szempont volt a rendszer konszolidációja mellett. Az 1961-es oktatási törvény (*Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye*, 1961. 25–34.) egyik fő célkitűzése az iskolák közelebb hozása volt az élethez. Ez a politechnika, a gyakorlati oktatás bevezetését jelentette, az 5+1-es rendszer keretében a gimnazisták is részt vettek a hét egy napján a termelésben, új iskolatípusként pedig létrehozták a szakközépiskolát. A központi cél az volt, hogy a szakmák elsajátítása felé tereljék a gimnazista fiatalokat is, hiszen az ötvenes évek végére értelmiségi túlképzés következett be, a felsőoktatás keretszámait ennek megfelelően csökkenteni kellett.²⁶

A származási kategóriák bevezetése elsősorban a továbbtanulás szabályozását, a felsőoktatásba való bejutás kontrollját szolgálta – és természetesen a középiskolai életre is nagy hatással volt. Az ötvenes-hatvanas évek fordulójára már elég munkás és paraszt származású kader került ki az egyetemekről, főiskolákról, így a felsőoktatás extenzív fejlesztése lekerült a napirendről, feleslegessé vált az addigi adminisztratív rendszer. Kérdéssé vált a kategóriák rendszerének hatékonysága és létjogosultsága is: a már ismertetett technikák segítségével könnyűszerrel meg lehetett kerülni a rendszert. Ezt alátámasztja az a tény, hogy az ötvenes évek végén a szellemi foglalkozásúak gyermekei a középiskolában a lakossági számarányhoz képest 2,61-szorosan, a felsőoktatásban pedig 3,13-szorosan voltak felülreprezentálva (*Nagy*, 2003. 8.) – a kulturális tőke megléte tehát továbbra is fontos tényezőnek bizonyult a tanulási döntések meghozatalakor és a gyakorlatban. Az új szabályozás valószínűleg felismerte az addigi kategorizálás anomáliáit, ezért ezt követően jobban figyelembe vették a felsőoktatásba jelentkezők felkészültségét. A korszakra jellemzően viszont továbbra is az erkölcsi-politikai magatartás fontosságát hangsúlyozták, azonos pontszámok esetén pedig előnyben kellett részesíteni (többek között) a termelésben dolgozó fizikai munkások és parasztok gyermekeit (*Takács*, 2008. 150–156.). A Kádár-korszakra jellemző „egyrészt-másrészt” megfogalmazás itt is érvényesült. A legfontosabb különbség 1962 után az volt, hogy innentől kezdve a szülőnek (eltartónak) a felvételi pillanatában betöltött foglalkozását vették figyelembe és nem az 1945 előtti. A kategorizálás tehát megmaradt, csak jobban közelítették az aktuális igényekhez.

Michel Foucault A szavak és a dolgok (2000. 9–15.) elején egy olyan, látszólag fantasztikus taxonómiát ismerttet *Borges* megidézésével, ami valójában keretet ad egy közösség tagjai számára az elképzelhető társadalmi valóság megjelenítésére. A származási kategóriák ugyanezt a funkciót szolgálták: az iskoláztatásban részt vevő szülők, tanárok és diákok ezeken a besorolásokon keresztül is látták/láttatták magukat és másokat. A hatalom tudása (ami kategóriákba sorolta az alattvalókat) ezen szereplők révén nyilvánult meg: a központilag kiadott szabályozást a helyi gyakorlatok konkretizálták és módosították, kihasználták és átalakították. A látszólag objektív csoportosítás egyeseknek előnyszerzésre adott alkalmat, míg másokat ugyanez a rendszer marginalizált és diszkreditált. A kategóriák időben és térben sem voltak állandóak – egyszerre rendelkeztek kijátszható és elnyomó természettel, ami az 1953 utáni államszocializmus egyik fő sajátossága is volt.

26. A párton belüli döntéshez lásd: *Soós*, 1999. 559–633., az átalakuló oktatási rendszer irányelveihez: *A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány által megbízott Iskolai Reform-bizottság*. 1960.

Köszönetnyilvánítás

Munkám elkészítéséhez sok segítséget nyújtottak *Hammer Károly* és *Hegedűs Miklós*, az iskola volt diákjai. Az intézményt ma Rudnay Gyula Középiskolának hívják – kilenc évet dolgoztam itt tanárként –, szintén köszönet illeti az itt dolgozókat és tanulókat a befogadásért és történeteik elmeseléséért.

Szakirodalom

Elsődleges források

Levéltári, irattári források

Magyar Országos Levéltár (MOL)

1. *1960–61. évi iskoláztatási utasítás*. 1960. március 1. Somogy Megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztálya, 22076-21/1960. RGyKI, 164/1959–60.
2. *A tabi gimnázium tanéveleji értékelő jelentése*. 1960. szeptember 21. RGyKI, iktatás nélkül.
3. *Az egyetemi és főiskolai iskoláztatás problémái*. 1957. március 14. Művelődésügyi Minisztérium, MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztály, 1957. 288–22. f. 4. ó. e. 11–16. MOL.
4. *Áll. Általános Gimnázium Tab I. osztályának anyakönyve az 1956/57 iskolai évben; Áll. Általános Gimnázium Tab II. osztályának anyakönyve az 1956/57 iskolai évben; Áll. Általános Gimnázium Tab reál IV. osztályának osztályozónaplója az 1957/58-ik iskolai évben; Áll. Általános Gimnázium Tab reál II. osztályának osztályozónaplója az 1958/59-ik iskolai évben*. RGyKI.
5. *Beiskolázás*. 1955. május 12. Járási Tanács VB Oktatási Osztálya, 847-13-1/1955. RGyKI, 67/1955.
6. *Beiskolázás*. 1957. június 8. RGyKI 241/1957.
7. *Egyetemi és főiskolai tanulásra jelentkező tanulók származásának megállapítása*. 1954. március 25. Oktatásügyi Minisztérium, 129/1954, RGyKI, 48/1954.
8. *Feladatok az 1960/61. tanév iskolai munkaterve előkészítésére*. 1960. március 3. Művelődésügyi Minisztérium, 12692/1960. II. RGyKI, 170/1959–60.
9. *Hősi halált halt karhatalmisták, munkásörök gyermekeinek felvétele a középiskolákba*. 1957. július 27. Művelődésügyi Minisztérium, 151/1957. RGyKI, 269/1957.
10. *Jelentés és javaslat az egyetemeinken mutatkozó lemorzsolódás leküzdésére*. 1949. december 21. MDP Titkárság, 276. f. 54. cs. 78. ó. e. MOL.
11. *Javaslat az Intéző Bizottsághoz a Művelődésügyi Minisztérium vezető funkcióinak betöltésére*. 1957. április 2. MSZMP PB, 1957. 288 – 5. f. 5/20. ó. e. 2. oldal, MOL. Rudnay Gyula Középiskola Irattára (RGyKI)
12. *Járás közoktatási helyzete*. 1955. augusztus 24. Járási Tanács VB Oktatási Osztálya, Tab. RGyKI, 183/1955.
13. MSZMP Járási Bizottsága, Barcs, 1961. március 28.; MSZMP Járási Végrehajtóbizottsága, Csurgó, 1961. április 29.; MSZMP Járási Pártbizottsága, Fonyód, 1961. március 27.; MSZMP Járási Bizottsága, Kaposvár, 1961. március 30.; MSZMP Járási Bizottsága, Marcali, 1961. április 6. RGyKI, 420/1961.
14. *Oktatásügyi Minisztérium 847/853-68/1954. VIII. sz. rendelete*. RGyKI, 33/1956.
15. *Osztályfőnöki elemzés a negyedév eredményeiről*. 1955. december 8. RGyKI, iktatás nélkül.
16. *X-es tanulók felvétele*. 1959. augusztus 31. Somogy Megye Tanácsa VB Művelődésügyi Osztálya, 22737-137/1959. szám. RGyKI, 10/1959–60.

Forráskiadványok

1. 1949. évi népszámlálás. 8. A foglalkoztatási statisztika részletes eredményei (1950). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
2. 1960. évi népszámlálás. 3. I. Somogy megye személyi és családi adatai (1962). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
3. Habuda Miklós, Izsák Lajos, Rákosi Sándor, Székely Gábor és T. Varga György (1998): *A Magyar Dolgozók Pártja határozatai, 1948–1956*. Napvilág Kiadó, Budapest.
4. Ságvári Ágnes és Vass Henrik (1973): *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai, 1956–1962*. Kossuth Kiadó, Budapest.
5. Soós László (1999): *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1959–1960. évi jegyzőkönyvei*. Magyar Országos Levéltár, Budapest.
6. *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye* (1961). Közzéteszi az Igazságügyminiszter közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkársága. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
7. Vass Henrik (1978): *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai, 1963–1966*. Kossuth Kiadó, Budapest.

Folyóirat-cikkek

1. A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány által megbízott Iskolai Reform-bizottság (1960): Irányelvek oktatási rendszerünk továbbfejlesztésére. *Somogyi Néplap*, 1960. szeptember 4. 3.
2. Iby András (1953): Megnyílt a tabi ált. gimnázium. *Somogyi Néplap*, 1953. szeptember 9. 4.
3. L. I. (1960): Szakmunkás-képesítés – érettségi. *Somogyi Néplap*, 1960. október 27. 5.

Másodlagos források

1. Bereczk József, Frányó László, Irányi Károly és Máj Henrik (2003): *A Rudnay Gyula Középiskola története. 1953–2003*. Rudnay Gyula Középiskola és Kollégium, Tab.
2. Bukodi Erzsébet (1999): Educational choices in Hungary. *Statisztikai Szemle*, 4. 71–94.
3. Bukodi Erzsébet, Altorjai Szilvia és Tallér András (2006): A magyar foglalkoztatási rétegszerkezet az ezredforduló után. *Statisztikai Szemle*, 8. 733–763.
4. Czigány Lóránt (1997): A nép államának gimnáziuma, 1950. *Kortárs*, 7. 99–109.
5. Donáth Péter (2008): *Oktatáspolitikai és tanítóképzési Magyarországon, 1945–1960*. Trezor Kiadó, Budapest.
6. Foucault, Michel (2000): *A szavak és a dolgok. A társadalomtudományok archeológiája*. Osiris Kiadó, Budapest.
7. Huszár Tibor (2005): Az elittől a nomenklatúráig. Az intézményesített káderpolitika kialakulása és néhány jellemzője Magyarországon (1945–1989). *Szociológiai Szemle*, 3. 8–69.
8. Irányi Károly (1992–1993): A tabi középiskola története 1953–1985. *Tabi Kilátó*, 1992–1993, 149–173.
9. Jáni János (2004): *A Somogy-Zalai Evangélikus Egyházmegye és gyülekezeteinek története*. Somogy-Zalai Evangélikus Egyházmegye, Kaposvár.
10. Kardos József (2003): Fordulat a magyar iskolák életében: a Rákosi-időszak oktatáspolitikája. *Iskolakultúra*, 6-7. 73-81.
11. Ladányi Andor (1995): A felsőoktatási felvételi rendszer történeti alakulása. *Educatio*, 3. 485–500.
12. Ladányi János (1994): *Rétegződés és szelekció a felsőoktatásban*. Educatio, Budapest.

13. Nagy Mária (2015): *X-esek*. URL: http://www.telepesek.hu/pdf/muhely_X-es.pdf Utolsó letöltés: 2015. július 13.
14. Nagy Péter Tibor (2003): A középfokú nevelés huszadik századi történetéhez. *Iskolakultúra*, 3. 3–14.
15. Nagy Péter Tibor (2012): *Oktatás-történet, – szociológia*. Iskolakultúra, Veszprém.
16. Sáska Géza (2006): A társadalmi egyenlőség megteremtésének kísérlete az ötvenes évek felsőoktatásában. *Educatio*, 3. 593–608.
17. Takács Róbert (2008): *A származási megkülönböztetés megszüntetése*. Napvilág Kiadó, Budapest.
18. Valuch Tibor (2006): A magyar művelődés 1948 után. In: Kósa László (szerk.): *Magyar művelődéstörténet*. Osiris Kiadó, Budapest, 565–689.
19. Varga Gyula (1994): *Somogy megye népoktatásának, közoktatás-irányításának története*. Somogy Megyei Közgyűlés Oktatási Bizottsága, Kaposvár.